

Kas ateityje laukia Japonijos?

Japonija šiandien. – Ekonomika. – Privalumai. – Valstybės skola. – Moterys. – Vaikai. – Senėjimas ir gyventojų skaičiaus mažėjimas. – Imigracija. – Kinija ir Korėja. – Gamtos išteklių tvarkymas. – Krizės modelis

Aptarėme krizes, kurias šešios šalys patyrė praeityje. Pirmas keturias krizę užgriuvo staiga – pirmas iš aptartų sukrėtimų įvyko prieš 166 metus (Japonijoje), o paskutinis – prieš 46 (Čilėje). Kitose dviejose krizės aštrėjo pamažu, o labiausiai išsismarkavo maždaug prieš pusę šimtmečio. Nors tvirtinti, kad bent viena iš aptartų krizių buvo įveikta galutinai (arba kad bent viena šalis ieškodama sprendimo priėjo visišką aklavietę), negalima, vis dėlto nuo visų šešių sukrėtimų praėjo tiek metų, kad jau verta aptarti pasekmes.

Likusių keturių skyrių tema bus krizės, kurios, manytina, vyksta dabar. Tik ateitis parodys, ar šie įvykiai tikrai buvo svarbios krizės; kokios bus jų pasekmės – vis dar neaišku. Kalbėsime apie šiuolaikinę Japoniją, JAV ir pasaulį kaip visumą.

Vienas iš praeities krizių pavyzdžių buvo Meidži laikotarpio Japonija. Nuo šios šalies pradėjimo ir galimų dabartinių krizių temą. (Šiame skyriuje nagrinėsiu tik Japonijai būdingas bėdas, nors jai, žinoma, kelia grėsmę ir 11 skyriuje aptarsimos pasaulinės blygybės.) Ne tik mano draugai ir giminaičiai japonai, bet ir apskritai visa tauta pripažįsta ir nerimauja dėl kelių nacionalinių grėsmių. Be to, Japonijoje yra blygybių, keliančių nerimą man, nors patys japonai linkę jų nepaisyti ar laikyti jas nesvarbiomis. Tačiau kalbant apie Japoniją labai dažnai puolama į vieną iš dviejų kraštutinybių: vieni ją maišo su purvais, kiti nekritiškai žavisi. Todėl, prieš aptardami šiuolaikinės šalies bėdas, pirmiausia apžvelkime privalumus. Kaip matysime, joje, kaip ir kitur, kai kurios stipriosios pusės susijusios su būdingais sunkumais. Aptarsiu su Japonijos ekonomika, žmoniškumu kapitalu, kultūra ir geografinėmis sąlygomis susijusius privalumus.

Pagal bendrąjį vidaus produktą (BVP) Japonija dabar pasaulyje yra trečia, ir tik neseniai buvo pralenkta Kinijos. Šalyje sukuriama 8 proc. pasaulio bendrosios produkcijos vertės – beveik pusė to, ką sukuria pagal BVP pirmaujanti šalis (JAV), tačiau daugiau nei dvigubai daugiau nei dar viena produktyvumu garsėjanti šalis – Jungtinė Karalystė. Apskritai BVP yra gyventojų skaičiaus ir BVP vienam gyventojui sandauga. Japonijos BVP didelis ne tik dėl to, kad joje daug gyventojų (iš turtingų demokratiškų šalių daugiau jų turi tik Jungtinės Valstijos), bet ir dėl didelio BVP vienam gyventojui.

Nors milžiniškai Japonijos vidaus skolai skiriama daug dėmesio (apie ją dar kalbėsime), vis dėlto šalis pasaulyje pirmauja ir kaip skolintoja. Pagal valiutos atsargų kiekį ji užima antrą vietą pasaulyje, o pagal Jungtinėms Valstijoms suteiktų paskolų mastą gali varžytis su Kinija.

Vienas svarbus šalies ekonominę stiprybę palaikantis veiksnys yra naujoves skatinančios didelės išlaidos moksliniams tyrimams ir plėtrai. Skaičiuojant metinių investicijų į mokslinius tyrimus ir plėtrą absoliutų mastą, Japonija pasaulyje užima trečią vietą, o atsilieka tik nuo Kinijos ir JAV, kuriose gyventojų daug daugiau. Vertinant santykinį mastą, moksliniams tyrimams ir plėtrai skiriama Japonijos BVP dalis, tai yra 3,5 proc., bemaž dvigubai pranoksta JAV dalį (tik 1,8 proc.), be to, yra gerokai didesnė nei dviejų kitų tokiomis investicijomis garsėjančių šalių – Vokietijos (2,9 proc.) ir Kinijos (2 proc.).

Pasaulio ekonomikos forumas kasmet skelbia Pasauliniu konkurencingumo indeksu vadinamą pasaulio šalių rodiklį, apimančią daug šalies produkto vertę lemiančių kintamųjų, kurie sudaro tuziną grupių. Japonija pagal šį indeksą daugelį metų be pertraukos patekdavo į pirmaujančių pasaulio šalių dešimtuką, kuriame yra tik trys už Vakarų Europos ir JAV ribų esančios šalys: ji pati, Singapūras ir Honkongas. Iš aukštą rodiklį lemiančių priežasčių dvi būna akivaizdžios ir eiliniams šalies svečiams: nuostabi infrastruktūra ir transporto tinklas, pavyzdžiui, geriausi pasaulyje geležinkeliai, ir sveika, išsilavinusi darbo jėga, ypač išprususi matematikos ir gamtos mokslų srityse (daugiau apie tai – kitame poskyryje). Ilgai būtų galima vardyti ir kitas priežastis, kurios nėra tokios akivaizdžios, tačiau su Japonija prekybos reikalų turintiems užsieniečiams vis dėlto gerai žinomos. Abėcėlės tvarka, nerikiuojant pagal svarbą, joms priskirtina: darbuotojų ir darbdavių polinkis bendradarbiauti; didelė vidaus rinka; gausybę mokslininkų ir inžinierių iškepančios aukštės kokybės mokslinių tyrimų institucijos; gerai parengtas įmonių personalas; greitas naujų technologijų įsisavinimas; infliacijos kontrolė; intelektinės ir kitokios nuosavybės teisių apsauga; išlavintas vartotojų skonis ir didelė verslininkų patirtis;

žemas nedarbo lygis; patentų gausa – jokioje kitoje šalyje vienam piliečiui per metus netenka tiek paraiškų, kiek čia; stipri konkurencija vietinėse rinkose. Pažadu nekamuoti jūsų klausimais apie šiame ilgame ir sunkiai aprėpiamame sąrašė išvardytus reikalus, tačiau pagrindinė iš viso to darytina išvada aiški: priežasčių, dėl kurių Japonijos įmonės gali varžytis pasaulio rinkose, yra daug.

Galiausiai nepamirškime vienos dabar nepaprastai finansiškai naudingos Japonijos ekonomikos ypatybės, kuri ateityje gali pridaryti rūpesčių. Vienintelės dvi už Japoniją ekonomiškai stipresnės šalys yra JAV ir Kinija, kurios didelę dalį biudžeto skiria karinėms išlaidoms. Japonija tokių išlaidų išvengia dėl JAV primestos 1947 metų konstitucijos straipsnio (kuriam dabar pritaria ir didelė dalis pačių japonų), sumažinusio šalies ginkluotąsias pajėgas iki visiško niekniekio.

Be ekonominių dalykų, yra ir antra Japonijos privalumų grupė, susijusi su vadinamuoju žmogiškuoju kapitalu, tai yra gyventojų pranašumais. Joje gyvena daugiau nei 120 milijonų sveikų ir labai išsilavinusių žmonių. Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė čia ilgiausia pasaulyje: vyrų – 80 metų, o moterų – 86. Daugelio amerikiečių galimybes varžo socialinė ir ekonominė nelygybė, o Japonijoje jos daug mažiau: pagal pajamų pasiskirstymą šalis lygybe atsilieka tik nuo Danijos ir Švedijos. Iš dalies tai lemia Japonijos valdžios vykdoma mokyklų politika: socialiai ir ekonomiškai remtinuose rajonuose mokyklų klasės mažesnės nei labiau pasiturinčiuose (taigi mokytojų ir mokinių skaičiaus santykis geresnis), todėl neturtingesnių piliečių vaikams mokantis būna lengviau atsigriebti. (Palyginkime: Amerikos mokyklų sistema nelygybę dažniausiai palaiko, nes skurdesniuose rajonuose į klases sugrūda daugiau mokinių.) Visuomeninė padėtis Japonijoje labiau priklauso nuo išsilavinimo nei nuo paveldėtų privilegijų ir giminystės ryšių – šios tendencijos taip pat priešingos nei JAV. Trumpai sakant, užuot neproporcingai investavusi tik į menką piliečių sluoksnėlį, Japonija investuoja į visus – ar bent jau į visus vyriškos lyties piliečius. (Apie Japonijos moteris dar kalbėsiu.)

Japonijos gyventojų raštingumo ir išsilavinimo lygis beveik aukščiausias pasaulyje. Į darželį ir vidurinę mokyklą vaikai užrašomi beveik visada, nors nei viena, nei kita nėra privaloma. Tikrinant įvairių pasaulio šalių mokinių žinias, nustatyta, kad pagal funkcinę matematikos ir gamtos mokslų raštingumą Japonijos mokiniai užima ketvirtą vietą ir aplenkia visas Europos šalis bei JAV. Pagal suaugusiųjų, kurie po vidurinės mokyklos stoja į aukštąją, dalį – beveik 50 proc. – Japonija atsilieka tik nuo Kanados. Šiuos švietimo sistemos privalumus aptemdo dažnai pačių japonų išsakoma kritika: mokiniai

per daug spaudžiami sutelkti dėmesį į egzaminų rezultatus, per mažai pabrėžiama iniciatyva ir nepriklausomas mąstymas. Dėl to ištrūkus iš šios mašinos gniaužtų ir patekus į universitetą ryžtas mokytis sumenksta.

Nors paprasto būdo išmatuoti kultūros atsparumą, nacionalinę tapatybę ir gyvenimo kokybę nėra, daugelis apie šiuos Japonijos bruožus gali spręsti remdamiesi asmenine patirtimi. Užsienio svečiai greitai pastebi, kad sostinė Tokijas, vienas švariausių miestų pasaulyje, dėl švariausio Azijos miesto vardo gali varžytis su Singapūru. Mat japonai nuo vaikystės išmoka palaikyti švarą ir tvarką – tai viena iš priemonių pareigingai išsaugoti šalį ateities kartoms. (Japonijos archeologinių radimviečių informaciniais užrašais kai kada su pasididžiavimu atkreipiamas dėmesys į pėdsakus, liudijančius, kad japonai švarą puoselėjo jau senovės laikais.) Be to, svečiams krinta į akis, kad Japonijos miestuose saugu ir nedaug nusikalstamumo. Jos kalėjimuose kali apie 80 000 nuteistųjų – daug mažiau nei JAV, kur jų yra beveik 2,5 milijono. Riausių ir plėšikavimo Japonijoje pasitaiko retai; palyginti su JAV ir Europa, čia nedaug etninės nesantaikos, nes šalis etniškai vienybė, o jos etninės mažumos labai nedidelės. (Tai dar vienas nuo trūkumų neatsiejamo privalumo pavyzdys; prie šios temos dar grįšime.)

Galiausiai paminėtina, kad Japonija turi didelių geografinių privalumų. Didelį žemės ūkio produktyvumą lemia vidutinių platumų klimatas, be to, čia nėra atogrąžų žemės ūkio kenkėjų, gausu kritulių, kurie iškrinta daugiausia per vasaros vegetacijos periodą, o dirva yra derlingi vulkanžemiai. Produktyvus žemės ūkis iš dalies paaiškina, kodėl šalyje tinkamos sąlygos nepaprastai dideliame vidutiniame gyventojų tankumui: skaičiuojant pagal nedidelę žmonių gausiausiai gyvenamos ir žemės ūkio reikmėms daugiausia skirtos teritorijos dalį (12 proc.), industrializuotame pasaulyje jis yra vienas didžiausių. (Didumą Japonijos teritorijos sudarančiuose miškais apaugusiuose stačiuose šlaituose ir kalnuose žmonių gyvena nedaug, o žemės ūkis išplėtotas menkai.) Iš derlingo dirvožemio išplaunama maisto medžiagų, todėl Japonijos upėse ir pakrančių vandenyse gausu žuvų, moliuskų, valgomų jūrinių dumblių ir kitų maistui tinkamų gėrybių. Pagal jūrų gėrybių produkcijos kiekį Japonija pasaulyje yra šeštoji. Anksčiau vienintelis tokios produkcijos šaltinis buvo tik jos pačios pakrantės vandenys, tačiau dabar šalies žvejybos laivynai žvejoja viso pasaulio vandenynuose. Dėl visų geografinių pranašumų šis kraštas jau senovės pasaulyje nebuvo įprastas: dar prieš pereidami prie žemės ūkio veiklos, Japonijos medžiotojai ir rankiotjai mažiausiai 10 000 metų anksčiau sėsliai apsigyveno kaimuose, ėmė kurti keramiką, liovėsi gyventi kaip materialaus turto menkai teturintys klajokliai. Iki demografinio sprogo, prasidėjusio tik per pastaruosius pusantro šimtmečio, šalis maisto produktais apsirūpindavo pati.

Aptarę Japonijos privalumus, pereikime prie bėdų. Paklausti, kuri jos bėda rimčiausia, ekonomistai tikriausiai atsakys: milžiniška valstybės skola. Dabar ji maždaug 2,5 karto viršija metinį BVP, tai yra visų per metus Japonijoje pagaminamų produktų bendrą vertę. Vadinas, net ir skiriant visas pajamas, dedant visas jėgas ir nieko nebegaminant sau, japonams valstybės skolai apmokėti vis tiek reikėtų dvejų su puse metų – tik tada ji būtų gražinta. Dar blogiau – ji auga jau daug metų. Palyginkime: JAV valstybės skola, nors ir kelianti didelį susirūpinimą Amerikos konservatyvios fiskalinės politikos šalininkams, vis dėlto lygi maždaug „tik“ 1,0 BVP. Nors Graikija ir Ispanija yra ekonominiais sunkumais garsėjančios Europos šalys, Japonijoje (man rašant šiuos žodžius) skolos ir BVP santykis dvigubai didesnis už Graikijos ir keturis kartus – už Ispanijos. Japonijos valstybės skola yra panašaus dydžio, kaip visos euro zonos, kurią sudaro 17 valstybių ir kurioje gyvena triskart daugiau žmonių nei Japonijoje.

Kodėl tokios naštos jau seniai slegiama šalies valdžia nežlugo ir neatsisakė vykdyti įsipareigojimų? Pirma, didžiąją dalį valstybės skolinga ne užsienio skolintojams, o obligacijų turėtojams japonams, Japonijos įmonėms, pensijų fondams (daugelis jų priklauso pačiai valstybei) ir Japonijos bankui. Visi šie skolintojai sukalbami. O Graikija didelę dalį bendros sumos skolinga užsienio skolintojams, ir šie tikrai nėra nuolaidūs, tad spaudžia keisti fiskalinę politiką. Nors Japonijos valstybė daug skolinga patiems japonams, kitos šalys jai skolingos daugiau, nei ji iš viso yra paskolinusi užsieniui. Antra, siekdama apriboti palūkanų išmokas, valdžia laikosi žemų (mažiau nei 1 proc.) palūkanų normų politikos. Galiausiai svarbu, kad ne tik japonai, bet ir užsienio skolintojai, vis dar labai pasitikėdami vyriausybės mokumu, tebeperka jos obligacijas. Iš tikrųjų ir Japonijos gyventojams, ir bendrovėms obligacijos yra pagrindinis būdas investuoti santaupas. Tačiau niekas nežino, kiek ta skola dar gali išaugti, kol skolintojai praras pasitikėjimą Japonija ir vyriausybė bus priversta atsisakyti vykdyti įsipareigojimus.

Nors palūkanų normos žemos, vyriausybė dėl skolos dydžio ir pagyvenusių bei pensininkų gausos palūkanoms mokėti ir sveikatos bei socialinės apsaugos išlaidoms padengti sunaudoja daug mokesčių pajamų. Dėl to lieka mažiau lėšų, kurias ji šiaip galėtų investuoti į švietimo sistemą, mokslinius tyrimus ir plėtrą, infrastruktūrą ir kitus ekonominio augimo variklius, galinčius padidinti mokesčines pajamas. Padėtį dar apsunkina palyginti mažos – vertinant išsivysčiusio pasaulio mastu – valstybės mokesčių normos, nes jos lemia, kad valstybės pajamos taip pat nėra didelės. Iš esmės skolintojai daugiausia yra vyresnio amžiaus japonai, investavę pinigus tiesiogiai

(į vyriausybės obligacijas) arba netiesiogiai (nes gauna pensijas iš pensijų fondų, kurie gausiai investavo į tas pačias obligacijas), o palūkanas galiausiai tenka apmokėti daugiausia jaunesniems tebedirbantiems ir mokesčius dar mokantiems japonams. Taigi Japonijos valstybės skola iš esmės yra jaunesniųjų japonų išmokos vyresniesiems. Ji ne tik skatina kartų konfliktą, bet gresia našta ateities kartoms. Ta būsimą našta tebeauga, nes Japonijos jaunimo gretos retėja, o pagyvenusiujų – gausėja (prie to dar grįšime).

Ieškant būdų sumažinti skolą, buvo pasiūlyti tokie sprendimai: didinti mokesčių normas, mažinti valstybės išlaidas arba vyresnio amžiaus japonų pensijas. Paaikškėjo, kad ir dėl šių, ir dėl visų kitų pasiūlytų sprendimų kiltų keblumų. Taigi Japonijos valstybės skola yra didelė, daugelio šalies gyventojų pripažįstama, įsisenėjusi bėda, ir nors padėtis jau daug metų sunkėja, artimiausiu metu susitarti dėl sprendimo nepavyks.

Kitos esminės blogybės, dažniausiai pripažįstamos ir pačių japonų, susijusios su keturiomis temomis: moterų vaidmenimis, menku ir tebemenkstančiu gimstamumu, mažėjančiu gyventojų skaičiumi ir visuomenės senėjimu. Pradėkime nuo moterų vaidmens.

Teoriškai Japonijos moterų ir vyrų padėtis nesiskiria. Tebegaliojančioje 1947 metų konstitucijoje, kurios projektą parengė šalį okupavusi JAV vyriausybė, yra lyčių lygybę skelbiantis straipsnis (kurio projekto autorė buvo amerikietė). Nors Japonijos vyriausybė aršiai priešinosi, straipsnio projektas buvo priimtas. Kai kurie šalies įstatymų leidėjai tebenori jį pakeisti.

Tačiau iš tikrųjų lygybei visuomenėje kyla daug kliūčių. Žinoma, tokių kliūčių, kokias čia aprašysiu, atsiranda ir kitose šalyse. Tačiau Japonijoje, labiau nei kitose turtingose išsivysčiusiose pramoninėse šalyse, išskyrus Pietų Korėją, kliūtys sunkiau įveikiamos, o lyčių skirtumai sveikatos apsaugos ir švietimo srityse, darbo rinkoje ir politiniame gyvenime didesni. Mano prielaida – dėl to, kad jokioje kitoje turtingoje išsivysčiusioje pramoninėje šalyje moters vaidmuo nėra toks menkas ir taip priklausomas nuo stereotipų, kaip dar visai neseniai buvo Japonijoje. Pavyzdžiui, viešoje vietoje iš japonių tradiciškai reikalauta einant kartu su vyru trimis žingsniais atsilikti. Kad būtų trumpiau, moterims visuomenėje kylančias kliūtis aprašysiu apibendrindamas, nors, žinoma, jos priklauso nuo vietos ir moters amžiaus: pavyzdžiui, kaimo vietovėse kliūtis įveikti sunkiau nei Tokijuje, o vyresnėms gyventojoms jos didesnės nei jaunesnėms.

Japonų sutuoktinių namuose lyčių vaidmenų pasidalijimas dažnai vadinamas „santuokos komplektu“. Yra įsigalėjusi tradicija darbus pasiskirstyti nerezultatyviai: iš sutuoktinių būtent vyras darbo valandas praleidžia ne

namie, aukodamas laiką, kurį galėtų praleisti su vaikais, o žmona, likdama namuose, aukoja galimybę padaryti tokią karjerą, kuria pati būtų patenkinta. Darbdaviai iš darbuotojų (daugiausia vyrų) reikalauja užsibūti kontoroje, o po darbo kartu nueiti išgerti. Dėl to Japonijos vyrams, net jei jie ir nori, su žmonomis dalytis namų ūkio priedermes sudėtinga. Jie namų ruošą užsiima mažiau už kitų turtingų pramoninių šalių vyrus – pavyzdžiui, per savaitę jai skiria tik maždaug du trečdalius laiko, kurį tam skiria vyrai amerikiečiai. Japonai, kurių žmonos dirba, namų ruošą per savaitę užima ne daugiau valandų nei tie, kurių sutuoktinės yra tik namų šeimininkės. Būtent žmona daugiausia rūpinasi vaikais, vyru, savo ir jo senyvais tėvais, o per likusį laiką tvarko namų ūkio piniginius reikalus. Daugelis šiuolaikinių ištekėjusių japonių dievagojasi, kad jų karta bus paskutinė, dar slegiama šių pareigų naštos.

Darbe japonės svarbaus vaidmens neatlieka, o jų algos mažos. Kur tik dirbant tenka daugiau atsakomybės, moters vaidmens svarba gerokai mažesnė. Nors šalies universitetuose moterys sudaro 49 proc. studentų, o karjerą pradantiems skirtose darbo vietose – 45 proc. dirbančiųjų, universitetų fakultetuose joms tenka tik 14 proc. darbo vietų (JAV, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Prancūzijoje – 33–44 proc.), vidutinio ir aukštesnio lygio vadovybėse – 11 proc., direktorių tarybose – 2 proc., įmonių vykdomuosiuose komitetuose – 1 proc., o iš asmenų, einančių generalinių direktorių pareigas, moterys sudaro mažiau nei 1 proc. Lyginant padėtį šiuose aukštesniuose sluoksniuose, Japonija atsilieka nuo visų didžiųjų pramoninių šalių, išskyrus (ir vėl) Pietų Korėją. Politine veikla užsiimančių japonių šalyje mažai, visi ministrai pirmininkai čia buvo vyrai. Pagal visu etatu dirbančių vyrų ir moterų atlyginimų skirtumus 35 turtingose pramoninėse pasaulio šalyse Japonija yra trečioje vietoje (jie didesni tik Pietų Korėjoje ir Estijoje). Vidutiniškai japonė darbuotoja gauna 73 proc. to, ką uždirba to paties lygio pareigas einantis vyras; kitose turtingose pramoninėse šalyse moterys gauna vidutiniškai 85 proc., o Naujojoje Zelandijoje daugiausia – 94 proc. Kliūčių dirbti moterims sudaro ilgos darbo valandos, darbdavių noras, kad darbuotojai po jų palaikytų socialinius ryšius, be to, kyla klausimas: jei iš dirbančios mamos tikimasi, kad ji, užuotėjusi namo, palaikys ryšius su bendradarbiais, o vyras padėti negali arba nenori, kas gi pasirūpins vaikais?

Vaikų priežiūra dirbančioms Japonijos mamoms kelia didelių sunkumų. Teoriškai šalies įstatymai moterims iki gimdymo užtikrina keturias savaites motinystės atostogų, o po jo – aštuonias; kai kurie japonai vyrai taip pat turi teisę išeiti tėvystės atostogų; 1992 metais priimtas įstatymas tėvams suteikia teisę, jei nori, metams išeiti nemokamų atostogų vaikui auginti.

Tačiau praktiškai Japonijoje tų teisėtų atostogų neišėina beveik nė vienas tėtis, jų neima ir dauguma mamų. 70 proc. dirbančių japonių susilaukusios pirmagimio išėina iš darbo, dauguma ten negrįžta dar daugelį metų, o dalis ir niekada. Nors įstatymai Japonijos darbdaviams formaliai draudžia versti motiną išėiti iš darbo, daugelis japonių tokį spaudimą tikrai patiria. Dirbančios motinos vaiko priežiūros galimybių turi nedaug, nes šalyje trūksta imigrančių, kurios galėtų prižiūrėti juos privačiai (apie tai – vėliau), be to, joje labai maža privačių ar valstybinių darželių. Padėtis čia kitokia nei daug darželių turinčiose Jungtinėse Valstijose ar Skandinavijoje, kur gausu valstybinių darželių. Plačiai paplitęs Japonijoje požiūris – moteris turi būti namie, nedirbti ir mažyliais rūpintis pati.

Taigi japonėms dėl darbo kyla dilema. Viena vertus, daugelis ar net dauguma nori dirbti, tačiau kartu nori turėti vaikų ir leisti su jais laiką. Kita vertus, įmonės Japonijoje daug investuoja į darbuotojų rengimą, šie tikisi gauti vietą visam gyvenimui, o iš jų mainais tikimasi ilgų triūso valandų ir ryžto nesitraukti iki gyvenimo galo. Moterys samdomos ir darbui rengiamos nenoriai, nes gali išėiti motinystės atostogų, būti nelinkusios dirbti ilgą valandų, o pagimdžiusios – nebesugrįžti į darbą. Todėl aukštų viso etato pareigų Japonijos bendrovės moterims dažniausiai nesiūlo, o jei jos tokį pasiūlymą ir gauna, dažniausiai atsisako.

Dabartinis Japonijos ministras pirmininkas Šindzas Abė (*Shinzō Abe*), konservatyvus ir anksčiau moterų reikalais nesidomėjęs politikas, neseniai vis dėlto pakeitė kursą ir paskelbė norįs rasti būdų padėti motinoms grįžti į darbo vietas. Tiesa, daugeliui kyla įtarimas, kad jį paskatino ne staigus susirūpinimas moterimis, o mažėjantis Japonijos gyventojų skaičius, taigi ir menkstanti darbo jėga (tai dar aptarsime išsamiau). Moterys sudaro pusę gyventojų ir pusę studentų, kurie baigia universitetą. Taigi dėl per mažo jų užimtumo šalis praranda pusę žmogiškojo kapitalo. Abė pasiūlė leisti dirbančioms motinoms paimti trejus metus motinystės atostogų su garantuota galimybe grįžti į darbą, plėtoti valstybinių darželių sistemą ir finansiškai skatinti įmones samdyti moteris. Tačiau daugelis japonių, tarp jų ir kai kurios universitetą baigusios užsienio patirties turinčios mano draugės, Abės pasiūlymo nepalaiko. Joms kyla įtarimas, kad tai dar vienas valdžios sąmokslas, siekiant išlaikyti japonės namie!

Kita Japonijos gyventojų bėda irgi siejasi su ankstesnėmis – tai yra mažas ir dar mažėjantis gimstamumas. Japonai suvokia, kad padėtis rimta, tačiau sprendimo neturi.

Mažas ir toliau mažėjantis gimstamumas yra visame pirmajame pasaulyje vyraujanti tendencija. Tačiau Japonijoje šis rodiklis beveik mažiausias: per metus tūkstančiui žmonių tenka 7 naujagimiai. Palyginkime: JAV tūkstančiui tenka 13, visam pasauliui – vidutiniškai 19, o kai kuriose Afrikos šalyse – daugiau nei 40. Be to, gimstamumas, kuris ir šiaip mažas, Japonijoje mažėja toliau. Tiesiškai ekstrapoliuojant pagal metinius mažėjimo duomenis, kelis pastaruosius metus jau buvo galima prognozuoti, kad 2017 metais gimstamumas šalyje sumažės iki 0 ir nuo tada daugiau japoniukų nebegims! Suprantama, reikalai taip smarkiai nepašlijo, tačiau tiesa, kad gimstamumas ne tik yra itin mažas, bet ir dar mažėja.

Kitas būdas išreikšti gimimo duomenis yra naudoti vadinamąjį suminį gimstamumo rodiklį: tai yra skaičiuoti, kiek vidutiniškai naujagimių per gyvenimą pagimdo viena moteris. Pasaulinis šio rodiklio vidurkis yra 2,5 naujagimio, o ekonomiškai stipriausiose pirmojo pasaulio šalyse jis svyruoja nuo 1,3 iki 2 (pavyzdžiui, JAV siekia 1,9). Japonijos rodiklis, vos 1,27, patenka į skalės apačią; šalių, kur jis dar mažesnis, nedaug – pavyzdžiui, Pietų Korėja, Lenkija. Tačiau norint, kad gyventojų skaičius būtų pastovus, vidutinis pagimdytinių naujagimių skaičius vienai moteriai turi būti truputį didesnis už 2; tai lygis, užtikrinantis vadinamąją kartų kaitą. Japonijoje, kaip ir kai kuriose kitose pirmojo pasaulio šalyse, suminis gimstamumo rodiklis toks mažas, kad kartų kaitos neužtikrina. Tačiau kitur pirmajame pasaulyje dėl to sunkumų nekyla, nes, nors gimstamumas ir mažas, gyventojų skaičius dėl imigracijos nesikeičia ar net didėja. Tačiau į Japoniją imigracija beveik nevyksta, taigi gyventojų skaičius, kaip matysime, tikrai mažėja.

Mažėjantį gimstamumą iš dalies paaiškina tai, kad pirmą kartą tuokiamasi vis vėliau – dabar ir vyrai, ir moterys tai daro sulaukę tik maždaug 30 metų. Dėl to iki menopauzės lieka mažiau metų, per kuriuos moteris gali pastoti. Kita, svarbesnė priežastis mažėti gimstamumui yra Japonijoje sparčiai krintantis santuokų rodiklis (tai yra santuokų skaičius, per metus tenkantis tūkstančiui žmonių). Galima prieštarauti, kad šis rodiklis darosi mažesnis ir daugumoje kitų išsivysčiusių šalių. Tačiau gimstamumas jose dėl to nemažėja taip katastrofiškai kaip Japonijoje, nes daugelio naujagimių motinos nebūna ištekėjusios – JAV tokios motinos sudaro 40 proc., Prancūzijoje – 50 proc., Islandijoje – 66 proc. Tačiau šios padėtį lengvinančios aplinkybės Japonijoje nėra: netekėjusios motinos čia pagimdo tik nežymią dalį visų naujagimių – 2 proc.

Kodėl japonai vis labiau vengia tuoktis ir susilaukti vaikų? Per apklausas jie nurodo kelias priežastis. Pirma – ekonominė: likti vienam ir gyventi su tėvais pigiau nei išsikraustyti, susituokti, mokėti už savo būstą ir leisti pinigus

vaikų reikalams. Ypač moterims santuoka ir motinystė gali būti ekonomiškai pragaištingos, nes apsunkina darbo paieškas, o darbą turinčioms būna sunkiau jo neprarasti. Kita nurodoma priežastis yra laisvė gyvenant vienuoje. Šis sumetimas taip pat itin svarbus moterims, nenorinčioms užsikrauti atsakomybės už namus, vyrą, vaikų priežiūrą, savo ir vyro pagyvenusius tėvus. Dar viena aplinkybė: daugelis šiuolaikinių japonų – ne tik vyrai, bet, ne rečiau, ir moterys – mano, kad norint nugyventi gyvenimą, kuriuo galėtum būti patenkinta(s), santuoka „nebūtina“.

Taigi prieš santuoką yra argumentų. Vis dėlto 70 proc. nesusituokusių japonų ir japonių tvirtina santuokos norį. Kodėl tada jiems nepavyksta rasti tinkamo partnerio? Tradiciškai Japonijoje į tokias paieškas dėti pastangų nereikėdavo, nes dėl santuokų tardavosi piršliai ir svočios (*nakōdo*). Jie suplanuodavo oficialius pokalbius, padedančius nesusituokusiems jaunuoliams rasti santuokos partnerius. Dar 1960 metais taip būdavo sudaroma daugiausia santuokų. Vėliau, sumažėjus piršlių ir svočių, paplitus vakarietiškai romantiškos santuokos idėjai, sutartos santuokos pasidarė retesnės – dabar jų bebūna 5 proc. Tačiau daugelis šiuolaikinių jaunų japonų pernelyg užsiėmę darbo reikalais, turi per mažai pasimatymų patirties arba yra per drovūs užmegzti romantiškus santykius.

Svarbu, kad suplanuotų vedybų nykimas pastaraisiais dešimtmečiais Japonijoje sutapo su kita permaina – paplito bendravimas elektroninėmis priemonėmis, kuriam nereikia susitikti akis į akį: elektroniniu paštu, žinutėmis ir mobiliaisiais telefonais. Dėl to suprastėjo socialiniai įgūdžiai. Draugas japonas man papasakojo graudų pavyzdį: valgant restorane, jam krito į akis abipus kaimyninio stalo susėdę du gražiai apsirengę jaunuoliai. Droviai tylėdami, nežiūrėdami vienas į kitą, jie sėdėjo palenkę galvas ir įbedę žvilgsnį sau į kojas. Draugas pastebėjo, kad abu rankose laiko mobiliuosius telefonus. Tai jis, tai ji vis imdavo maigyti klavišus. Galiausiai draugas suprato, kad vaikinai ir mergina nepatoginasi šnekučiuotis akis į akį, tad vietoj to susėdę abipus stalo susirašinėja žinutėmis. Juk tai nėra geras būdas megzti ir puoselėti romantiškus santykius! Žinoma, Amerikos jaunimas taip pat negali gyventi be elektroninių bendravimo priemonių, tačiau amerikiečiai (kitaip nei šiuolaikiniai japonai) yra paveldėję kultūrinę pasimatymų tradiciją.

Gimstamumas ir santuokų rodiklis Japonijoje maži ir tebemažėja, o tai tiesiogiai lemia dar dvi daugelio japonų pripažįstamas bėdas: gyventojų skaičiaus mažėjimą ir visuomenės senėjimą.

Gimstamumui jau daugelį metų neužtikrinant kartų kaitos, buvo aišku, kad galiausiai ateis laikas, kai Japonijos gyventojų skaičius nebedidės ir net

pradės mažėti. Vis dėlto, gyventojų surašymo duomenims patvirtinus, kad baisioji riba jau peržengta, žmonės patyrė sukrėtimą. Kas penkerius metus atliekamas surašymas 2010 metais parodė, kad Japonijoje gyvena 128 057 352 žmonės. 2015 metų surašymo duomenimis, gyventojų buvo 127 110 000, taigi sumažėjo beveik milijonu. Pagal dabartines tendencijas, atsižvelgiant į gyventojų amžiaus grupių dydį, prognozuojama, kad iki 2060 metų šis skaičius sumažės dar maždaug 40 milijonų, taigi liks tik 80.

Gyventojų skaičiaus mažėjimo ir perėjimo nuo kaimiško prie miestiško gyvenimo pasekmės matomos jau dabar. Per metus šalyje uždaroma apie 500 mokyklų. Kaimo vietovėse mažėjant gyventojų, apleidžiami kaimai ir miesteliai. Manant, kad gyventojų skaičiaus didėjimas yra ekonominio augimo variklis, bijomasi, kad mažiau jų turinti šalis bus skurdesnė ir pasaulinėje arenoje turės mažiau galios. 1948 metais Japonija pagal gyventojų skaičių pasaulyje buvo penkta šalis, o 2007, atsilikusi nuo Nigerijos ir Bangladešo, – jau tik dešimta; prognozuojama, kad per kelis dešimtmečius ją pralenks net ir tokios silpnesnės šalys kaip Kongas ar Etiopija. Remiantis neišsakyta prielaida, kad šalis, kurioje gyvens mažiau žmonių nei Konge, bus už jį silpnesnė ir mažiau svarbi, ši būsima permaina laikoma pažeminimu.

Taigi 2015 metais ministras pirmininkas Abė paskelbė, kad jo vyriausybė, siekdama išlaikyti ne mažiau nei 100 milijonų gyventojų, mėgins padidinti suminių gimstamumo rodiklį nuo 1,4 iki 1,8 vaiko vienai moteriai. Tačiau naujagimių gausėjimas priklausys nuo sprendimų, kuriuos priims Japonijos jaunimas, o ne nuo Abės. Jau aptariau priežastis, kodėl jaunieji japonai, kad ir ką manydami apie naujagimių gausėjimo naudą Japonijai kaip šaliai, priima sprendimą patys jų skaičiaus nedidinti.

Ar tai, kad Japonijoje mažėja gyventojų, yra „bėda“? Daugelis šalių jų turi daug mažiau už Japoniją, tačiau vis dėlto yra turtingos ir pasaulinėje arenoje atlieka svarbius vaidmenis, tarp jų Australija, Suomija, Izraelis, Nyderlandai, Singapūras, Švedija, Šveicarija ir Taivanas. Žinoma, šios šalys pasaulyje neturi daugiausia karinės galios, tačiau ir pati dabartinė Japonija ne kitokia – tiek dėl savo konstitucijos, tiek dėl daugelio japonų pacifizmo. Man atrodo, Japonijos padėtis turint mažiau gyventojų ne tik nebūtų blogesnė, bet net ir pagerėtų, nes jai reikėtų mažiau vietinių ir importuojamų išteklių. Kaip matysime toliau, įtampa dėl išteklių stokos, viena didžiausių per pastarųjų laikų istoriją Japonijos nelaimių, kamuoja šalį ir dabar. Ir patiems japonams atrodo, kad šalis patiria išteklių badą. Taigi, mano nuomone, mažėjantis gyventojų skaičius Japonijai nėra blogybė – tai vienas iš didžiųjų privalumų.

Net ir mažėjančiu gyventojų skaičiumi susirūpinę japonai sutinka, kad daug didesnė bėda yra visuomenės senėjimas. Jau dabar Japonijoje vidutinė

gyvenimo trukmė didžiausia pasaulyje (84 metai; JAV – 77, daugelyje Afrikos šalių – tik 40–45), o senuomenė sudaro didesnę dalį gyventojų nei kitur. Net ir šiandien 23 proc. jų yra 65 metų arba vyresni, o 6 proc. jau sulaukė 80 ar daugiau. Prognozuojama, kad iki 2050 metų pirmas rodiklis išaugs iki 40 proc., o antras – iki 16 proc. (Atitinkami skaičiai Malyje yra tik 3 proc. ir 0,1 proc.) Tada Japonijoje aštuoniasdešimtmečių arba vyresnių gyventojų jau bus daugiau nei keturiolikmečių ar mažesnių, o tie, kam bus 65 ar daugiau, šiuos vaikus gausa pranoks daugiau nei trigubai.

Aišku, prieš aštuoniasdešimtmečius ir vyresnius asmeniškai nieko neturiu. (Kitaip, būdamas 82-ejų, turėčiau nekęsti savęs.) Tačiau gero taip pat gali būti per daug, ir senimas yra vienas iš pavyzdžių. Gausi senuomenė yra našta nacionalinei sveikatos priežiūros sistemai, nes jie labiau už jaunimą linkę į ligas – ypač chroniškas, nepagydomas arba pagydomas tik sunkiai ar brangiai, tokias, kaip širdies ligos ar silpnaprotystė. Gausėjant 65 metų sulaukusiai visuomenės daliai, vis daugėja pensininkų ir mažėja dirbančiųjų. Vadinasi, tikrąja gausėjančių vyresnių pensininkų paspirtimi tampa mažėjanti jaunų dirbančiųjų grupė, kuri juos remia tiesiogiai – finansiškai ir asmeniškai rūpindamiesi šeimoje – arba netiesioginiais būdais, nes išlaidos valstybinėms pensijoms ir senjorų sveikatos priežiūros sistemai padengiamos lėšomis, surenkamomis apmokestinant dirbančios jaunuomenės atlyginimus. Dirbančiųjų ir pensininkų santykis Japonijoje yra pasikeitęs katastrofiškai: 1965 metais vienam pensininkui teko 9 dirbantieji, dabar tenka 2,4, o 2050, kaip prognozuojama, teks 1,3.

Prieštarausite, kad ne tik Japonijoje, bet ir kitose šalyse gimstamumas mažėja, visuomenė sensta, o pensijų ir socialinės apsaugos sistemoms tenka vis didesnė našta. Tokių sunkumų išsivysčiusiame pasaulyje kyla visur – tiesiog Japonijoje jie nepaprastai dideli. Mums, amerikiečiams, taip pat kelia susirūpinimą, kad JAV socialinės apsaugos sistemai ateityje gali pritrūkti lėšų. Gimstamumas kartų kaitos neužtikrina ir nė vienoje Vakarų Europos šalyje, o dviejose yra net mažesnis nei Japonijoje. Tačiau nei JAV, nei Europai šie sunkumai tokio susirūpinimo kaip Japonijai nekelia, nes jos nepakliuvo į tokią keblią padėtį, kai gyventojų mažėja, o senuomenės gausėja. Kodėl? Kaip joms pavyko išvengti šių spąstų?

Atsakymas susijęs su pirma iš trijų dar neaptartų Japonijos blogybių, kurių dauguma šalies gyventojų nepripažįsta, nors jos, mano nuomone, labai svarbios, – imigracijos stoka.

Jokia kita turtinga ir daug gyventojų turinti pasaulio šalis nėra tokia etniškai vienalytė kaip Japonija. Tuo didžiuodamasi, ji imigrantus priima

nenoriai, sudaro sunkumų visiems, norintiems jais tapti, o dar labiau reikalus apsunkina, jei, sugebėję imigruoti, jie nori gauti Japonijos pilietybę. Australijoje imigrantai ir jų vaikai sudaro 28 proc. gyventojų, Kanadoje – 21, Švedijoje – 16, JAV – 14, o Japonijoje – tik 1,9 proc. Iš prieglobsčio prašančių pabėgėlių Švedija priima 92 proc., Vokietija – 70, Kanada – 48, tačiau Japonija – tik 0,2 proc. (Pavyzdžiui, 2013 metais Japonija priėmė tik šešis pabėgėlius, o 2014 metais – vienuolika.) Darbuotojai užsieniečiai JAV sudaro 15 proc. darbo jėgos, Vokietijoje – 9, o Japonijoje – vos 1,3 proc. Jei užsieniečiai turi didelių profesinių gebėjimų (pavyzdžiui, yra laivų statybos specialistai arba statybininkai, kokių reikėjo ruošiantis 2020 metų Tokijo olimpiadai), Japonija išduoda darbo vizas, galiojančias nuo vieno iki trejų metų, ir įsileidžia juos kaip laikinus darbuotojus (jie vadinami besisvečiuojančiais). Tačiau ir tokiems užsieniečiams sunku gauti leidimą gyventi nuolat ar pilietybę.

Per pastaruosius laikus imigracija į Japoniją buvo reikšmingai pagyvėjusi tik vienu laikotarpiu – Antrojo pasaulinio karo metais ir kiek anksčiau, kai Korėja buvo Japonijos kolonija: atvyko keli milijonai korėjiečių. Tačiau daugelis ar net dauguma jų imigravo ne savo valia – į šalį pateko dėl to, kad jai reikėjo vergų darbo jėgos. Pavyzdžiui, nedaugelis žino, kad iš žuvusių Hirošimoje numetus pirmą atominę bombą aukų 10 proc. sudarė ten dirbę korėjiečiai darbininkai.

Keli Japonijos ministrų kabineto nariai neseniai yra pareiškę nuomonę, kad reikia daugiau imigracijos. Pavyzdžiui, vidaus regionų reikalų ministras Šigerus Išiba pasakė: „Buvo laikas, kai Japonijos gyventojai, emigruodami į Pietų ir Šiaurės Ameriką, sugebėjo prisitaikyti prie vietinių, nors ir toliau didžiavosi esą japonai. <...> Kvaila į Japoniją atvykstantiems užsieniečiams sakyti ne, nes užsienyje mūsų šalies gyventojai elgėsi taip pat.“ Pavyzdžiui, Peru yra buvęs japonas prezidentas, o JAV turėjo japonų senatorių, Kongreso narių ir universitetų rektorių. Tačiau šiuo metu Japonijos vyriausybė priešiško požiūrio į imigraciją persvarstyti nesiima.

Neigiama vyriausybės nuostata yra piliečių požiūrio, atskleisto daugelio viešosios nuomonės apklausų, išraiška. Palyginti su kitų turtingų šalių gyventojais, japonai dėl imigracijos laikosi griežčiausios nuomonės. Sumanymui pagausinti šalyje užsieniečių gyventojų nepritaria 63 proc. japonų; 72 proc. mano, kad dėl imigrantų didėja nusikalstamumas; 80 proc. nesutinka su teiginiu, kad visuomenė jiems atvykstant darosi geresnė, nes kartu su žmonėmis atsiranda ir naujų idėjų. Palyginkime: 57–75 proc. amerikiečių, kanadiečių ir australų mano, kad visuomenė dėl imigrantų tampa geresnė. Be to, beveik nėra japonų, imigracijos klausimą laikančių svarbiausiu sprendimu

nacionaliniu reikalu (taip manantys sudaro 0,5 proc.), nors šiam požiūriui pritaria 15 proc. amerikiečių, prancūzų, švedų ir britų.

Nesupraskite manęs klaidingai: netvirtinu, kad japonai priešindamiesi imigracijai „klysta“ ir turėtų keisti nuostatą. Sunkumą dėl imigracijos kyla kiekvienoje šalyje, bet kartu ji ir naudinga. Pasvėrus privalumus ir įvertinus sunkumus apsispręsti dėl imigracijos politikos visada yra pačios šalies reikalas. Nenuostabu, kad etniškai vienalytė, praeityje ilgai buvusi izoliuota ir imigrantų neturėjusi Japonija savo vienalytiškumą labai vertina, o etniškai įvairios Jungtinės Valstijos, kur beveik visi piliečiai yra šiuolaikinių imigrantų palikuoniai, tokio brangintino bruožo tiesiog neturi. Tačiau Japonijai kyla dilema: ją kamuoja bėdos, ir daugelis jas pripažįsta; kitose šalyse jas palengvina imigracija, o kitų sprendimų ji nesugalvoja.

Didžiausios bėdos, kurias jau aptarėme, tarpusavyje susijusios: gimstamumas mažėja, visuomenė sensta, dėl to mokesčius mokantiems sveikiems ir jauniems darbuotojams, kurių vis mažiau, tenka ekonominė našta – padengti pensijų ir sveikatos priežiūros išlaidas vis gausesniems nedirbantiems ir vis daugiau senatvinių sveikatos rūpesčių turintiems pensininkams. JAV, Kanadoje, Australijoje ir Vakarų Europoje mažėjant gimstamumui ir senstant *vietinės* kilmės visuomenės daliai – taigi kylant tokiems patiems sunkumams kaip ir Japonijoje – pasekmės švelninamos įsileidžiant jaunų dirbančių imigrantų. Amerikoje labai daug dirbančių motinų rūpintis vaikais privačiai samdo imigrantes, kurių čia gausu, tačiau Japonija daug imigrančių neturi, tad įdarbinti daugiau nedirbančių išsilavinusių motinų ir taip kompensuoti menkstančios darbo jėgos negali. Be to, Jungtinėse Valstijose imigrantai ir imigrantės sudaro daugumą prižiūrinčių pagyvenusiuosius asmenų, slaugių ir kito ligoninių personalo, o Japonijoje tiek daug imigrantų vyrų ir moterų nėra. (Rašydamas šias eilutes, dar nesu atsigavęs po siaubingos patirties: mirė nepagydoma liga sirgusi mano giminaitė japonė, kurią jos šeima ligoninėje turėjo maitinti ir asmeniškai apskalbti.)

Dėl Japonijos išradėjams suteikiamų patentų gausos atrodo, kad naujovių kūrimas šalyje klesti, tačiau japonai susirūpinę, kad revoliucinių naujovių joje sukuriama mažiau, nei būtų galima tikėtis turint omenyje dideles investicijas į mokslinius tyrimus ir plėtrą. Apie tai byloja palyginti mažas Nobelio premija apdovanojamų japonų mokslininkų skaičius. Dauguma JAV Nobelio premijos laureatų yra pirmos kartos imigrantai arba tokių imigrantų palikuoniai. Tačiau imigrantų ir jų palikuonių Japonijos mokslininkų gretose taip reta, kaip ir visoje šalyje. Apsisprendžiant emigruoti, kaip ir kuriant aukščiausio lygio naujoves, būtinas ryžtas rizikuoti ir išmėginti ką nors esmingai nauja, todėl, geriau pagalvojus, imigracijos masto ir Nobelio premijų skaičiaus ryšys nestebina.

Nors ir patirdama tokių sunkumų, Japonija nemano ir artimiausiu metu neims manyti, kad imigracija yra išeitis. Neaišku, ar japonai ir toliau kamuosis slegiami tų pačių rūpesčių, o gal laikui bėgant nuspręs pakeisti imigracijos politiką arba vietoj jos sugalvos kokią kitą, dar nežinomą išeitį. Jei Japonija ryžtųsi pakeisti nuomonę dėl imigracijos, jai priimtinas pavyzdys būtų Kanada, kurios politikos principai pabrėžia, kad prašymai imigruoti vertintini pagal šaliai duosimą naudą.

Yra dar viena didelė blogybė, kurios Japonija taip pat nepaiso: jos karo laikų elgesio su Kinija ir Korėja pasekmės dabartiniams santykiams su šiomis šalimis. Prieš Antrąjį pasaulinį karą ir per jį Japonija siaubingai elgėsi su kitų Azijos šalių, ypač Kinijos ir Korėjos, gyventojais. Nors „oficialiai“ karą ji paskelbė tik 1941 metų gruodžio 7 dieną, iš tikrųjų su Kinija visomis jėgomis kariavo jau nuo 1937 metų. Per šį karą japonų kareiviai išžudė milijonus kinų, dažnai barbariškai, pavyzdžiui, surištus belaisvius naudodami praktikai su durtuvais. Taip buvo siekiama kareivius labiau užgrūdinti. Nuo 1937 metų gruodžio iki 1938 metų sausio Nandzinge jie išžudė šimtus tūkstančių kinų civilių, o paskui, keršydami už 1942 metų balandį surengtą Doolittle'o antskrydį*, atėmė gyvybę ir daugeliui kitų. Nors Japonijoje šios žudynės dabar dažnai neigiamos, tuo metu jas aiškiai aprašė ne tik kinai, bet ir užsienio stebėtojai, be to, nuotraukose įamžino patys japonų kareiviai. (Daugiau nei 400 tokių nuotraukų pateikta Shi Young ir James Yin knygoje „Nandzingo prievartavimai: nepaneigiama fotografinė istorija“ (*The Rape of Nanking: An Undeniable History in Photographs*) [1999].) 1910 metais aneksavusi Korėją, Japonija įsakė tenykštėse mokyklose vartoti japonų, o ne korėjiečių kalbą – ši tvarka galiojo 35 japonų okupacijos metus; daugelį korėjiečių ir kitų tautybių moterų kariniuose Japonijos viešnamiuose įdarbino kaip sekso verges; o korėjiečių vyrus vertė dirbti savo kariuomenei, iš esmės kaip vergus.

Dėl to dabar Kinijoje ir Korėjoje daug kas Japonijos nekenčia. Tenykščių nuomone, ji deramai nepripažino karo meto žiaurybių, dėl jų neatsiprašė ir neparodė, kad gailisi. Kinijos gyventojų skaičius daugiau nei 11 kartų didesnis už Japonijos, o Pietų ir Šiaurės Korėjos, kartu sudėjus, – prilygsta daugiau nei pusei Japonijos. Be to, Kinija ir Šiaurės Korėja turi branduolinių ginklų. Visos trys šalys laiko dideles gerai apginkluotas kariuomenes, o Japonijos ginkluotosios pajėgos tebėra mažytės dėl JAV primestos konstitucijos ir dabar

* 1942 m. balandį surengtas pulkininko leitenanto Jimmy Doolittle'o (1896–1993) vadovautas JAV oro pajėgų antskrydis Tokijoje ir kitose Honšiū vietose. (Vert. past.)

šalyje paplitusio pacifizmo. Šiaurės Korėja kartkartėmis virš Japonijos laido raketas ir taip rodo galinti ją pasiekti. Japonija ir su Kinija, ir su Pietų Korėja yra įsivėlusios į ginčus dėl teritorijų – negyvenamų salelių, savaimė bevečių, tačiau svarbių dėl aplinkiniuose jūrų vandenyse pagaunamų žuvų, randamų dujų ir iškasenų. Mano nuomone, ilgainiui ši aplinkybių visuma Japonijai sudarys didelį pavojų.

Kaip Japonijos požiūrį į Antrąją pasaulinį karą vertina azijiečiai? Štai ką teigė Lee Kuan Yew – kelis dešimtmečius Singapūro ministro pirmininko pareigas ėjęs išvalgus stebėtojas, gerai susipažinęs su Japonija, Kinija, Korėja ir jų vadovais: „Japonai, kitaip nei vokiečiai, neapsivalė ir nepašalinė iš savo sistemos nuodų. Jie nešvietė jaunimo apie savo blogus praetis poelgius. Hašimotas [Japonijos ministras pirmininkas] 52-ųjų Antrojo pasaulinio karo pabaigos metinių (1997) proga 1997 metų rugsėjį lankydamasis Pekine pareiškė „nepaprastai apgailestaujantis“ ir „didžiai besigailintis“, tačiau, nors kinai ir korėjiečiai norėjo, kad Japonijos vadovas atsiprašytų, jis to nepadarė. Nesuprantu, kodėl japonai taip nelinkę pripažinti praetis, dėl jos atsiprašyti ir žengti toliau. Atsiprašyti jie kažkodėl nenori. Atsiprašydamas pripažįsti, kad pasielgė blogai, o sakydamas, kad apgailestauji, tik parodai dabartinius subjektyvius jausmus. Anksčiau jie neigė Nandzinge įvykdytas žudynes; nepripažino, kad karo frontuose korėjietės, filipinietės, olandės ir kitos moterys buvo grobiamos ar kitaip priverstos būti japonų kareivių „guodėjomis“ (sekso verges reiškiantis eufemizmas), ir kad jie Mandžiūrijoje atliko žiaurios biologinius eksperimentus su gyvais kiniais, korėjiečiais, mongolais, rusais ir kitais belaisviais. Japonai galiausiai nenoriai pripažino, kad visa tai tikrai vyko, bet tik pateikus nepaneigiamus įrodymus, pagrįstus jų pačių duomenimis. Dėl to ir kiti į būsimus Japonijos ketinimus žiūri įtariai. Pagal dabartinę japonų nuostatą galima spręsti apie jų elgesį ateityje. Jei jie gėdytųsi savo praetis, būtų mažiau pagrindo tikėtis, kad ją pakartos.“

Dėstau pirmosios pakopos studentams Kalifornijos universitete Los Andžele, iš kurių kasmet dalis būna atvykę iš Japonijos. Jie man pasakoja, ko mokėsi mokykloje ir ką vėliau patyrė atvykę į Kaliforniją: Japonijos mokyklose per istorijos pamokas Antrajam pasauliniam karui laiko skiriama nedaug („nes jis truko tik kelerius metus, o Japonijos istorija – tūkstantmečius“); mažai arba nieko neužsimenama, kad šalis buvo agresorė; kalbant apie japonų vaidmenį, pabrėžiama, kad jie tapo aukomis (sprogus dviem atominėms bomboms, žuvo apie 120 000 žmonių), užuot parodžius jų atsakomybę tiek už milijonų kitataučių, tiek už kelių milijonų saviškių karių ir civilių mirtį; Jungtinės Valstijos kaltinamos kažkaip apgaule privertusios Japoniją pradėti karą. (Siekiant nešališkumo, reikia pripažinti: Korėjos, Kinijos ir Amerikos

vadovėliai apie Antrąjį pasaulinį karą pateikia savaip iškraipytus pasakojimus.) Tapę Los Andželo azijiečių studentų asociacijų nariais, susipažinę su studijuojančiais korėjiečiais bei kinais ir pirmąsyk išgirdę, ką Japonija padarė karo metais ir kodėl šių šalių studentai jos lig šiol nekenčia, mano studentai japonai patiria sukrėtimą.

Tačiau daugelis japonų – ne tik kai kurie mano studentai, – atkreipia dėmesį, kad Japonijos politikai yra daug kartų atsiprašę, ir klausia: „Ar Japonijos atsiprašymų dar neužtenka?“ Trumpai sakant – ne, nes jie atrodo dirbtiniai ir neįtikinami, be to, išsakomi kartu su teiginiais, kuriais Japonijos atsakomybė labai menkinama ar net neigiama. Į jų klausimą galima atsakyti išsamiau: reikia palyginti, kaip su savo pastarųjų laikų istorijos palikimu elgiasi Japonija, o kaip – Vokietija, kuri daro priešingai, ir pagalvoti, kodėl Vokietijos elgesys jos buvusias priešininkes įtikina, o didžiausiomis Japonijos aukomis tapusios Kinija ir Korėja ja vis dar netiki. 6 skyriuje pasakojau, kaip Vokietijos vadovai įvairiai parodė apgailestaują ir pripažino atsakomybę, o jos mokiniai dabar mokomi pripažinti, ką ji padarė. Kinai ir korėjiečiai galėtų patikėti Japonijos nuoširdumu, jei japonai elgtųsi panašiai kaip vokiečiai: pavyzdžiui, jos ministras pirmininkas apsilankytų Nandzinge, kinų akyse pultų ant kelių ir paprašytų atleisti už karo metais surengtas žudynes; jei visur Japonijoje veiktų muziejai, stovėtų paminklai ir buvusios karo belaisvių stovyklos su nuotraukomis ir išsamiais paaiškinimais apie žvėrišką japonų elgesį karo metais; jei Japonijoje būtų įprasta mokinių ekskursijas vežti į tokias vietas tiek Japonijoje, tiek už jos ribų – pavyzdžiui, į Nandzingą, Sandakaną, Bataaną ir Saipaną; ir jei japonai daug uoliau stengtųsi parodyti, kad kitataučiai karo metais tapo jų tėvynainių žiaurumo aukomis, užuot pasakoję apie tuo metu aukomis tapusius saviškius. Nė vieno iš šių dalykų Japonijoje nevyksta ir jie atrodo neišsivaizduojami, nors Vokietijoje atitinkamas elgesys dažnas. Kol Japonija to nedarys, kinai ir korėjiečiai netikės iš anksto suplanuotais japonų atsiprašymais ir jos nekęs. O kol Kinija ir Korėja bus ginkluotos iki dantų, virš priemonių apsiginti neturinčios Japonijos kybos didelis pavojus.

Nė viena tauta negali gyvuoti be atsinaujinančių gamtos išteklių, pavyzdžiui, medžių, žuvų, dirvožemio, švaraus vandens ir gryno oro. Tvarkant visus juos, kyla sunkumų, tačiau mokslininkai jau yra sukaupe daug patirties, kaip tai daryti. Tvarkomi geriausiais rekomenduojamais būdais, pasauliniai miško ir žuvų ištekliai galėtų būti naudojami neribotą laiką, ir, jei gyventojų pasaulyje būtų tiek, kiek dabar, gaunamos produkcijos užtektų visų